

אם כבנים אם כעבדים

בתפילת שחרית בראש השנה אנו מזכירים את הפסוק "אשרי העם יודעי תרועה" (תהילים פט, טז). ברור דאין לומר כפשוטו, שישראל מריעים היטב בשופר מבחינה מוזיקלית, וכי הגויים אינם יודעים להריע בשופר - "אלא שהן [ישראל] מכירין לפתות את בוראם בתרועה, והוא עומד מכסא הדין לכסא רחמים, ומתמלא עליהם רחמים... ואימתי? בחודש השביעי"¹. משמע, שבתקיעת השופר מפתים את הקב"ה, דהיינו שישראל יודעים את הכוונות והטעמים שבתקיעת השופר ובכך מפתים את הקב"ה.

וצריך לעיין בהבנה זו. ראשית, המושג "פיתוי" משמעו בדרך כלל שלילי, כלומר, לא מגיע לנו שהקב"ה יתמלא עלינו רחמים, אך אנו מצליחים לפתותו לחוס על עמו. ועוד, הרי נאמר בפסוק "תקעו בחודש שופר..." כי חוק לישראל הוא, משפט לאלוקי יעקב" (תהילים פא, ד), והרי חוק משמעו מצוה שאיננו מבינים את טעמה, וכתב הרמב"ם ש"תקיעת שופר גזירת הכתוב היא"²; ואם כן כיצד זה אפשר לומר ש"אשרי העם יודעי תרועה" משמעו שהם מבינים את עניינו של השופר? עלינו לברר, מה עם ישראל יודע בתקיעת שופר שאין הגויים יכולים לדעת!!

אכן תקיעת השופר קושרת אותנו מיד לשני מאורעות מרכזיים בחיי עם ישראל: למעמד הר סיני - "וקול השופר הולך וחזק מאוד... משה ידבר והאלוקים יענו בקול" (שמות יט, יט); ולעקדת יצחק - "והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו" (בראשית, כב, יג) - על ידי שופר של איל אנו מזכירים את עקדתו. את שני המאורעות הללו אנו מזכירים בתפילת ראש השנה, בימי הדין, כדי שה' יקבל את תפילתנו - ואם כן הוא, שוב צריך עיון מדוע תקיעת השופר קרויה חוק?

¹ ויקרא רבה, פרשת אמור, כט, ד.

² רמב"ם, הלכות תשובה ג, ד.

מעמד הר סיני

במעמד הר סיני נאמר: "ויתיצבו בתחתית ההר" (שמות יט, יז), ודרשו חז"ל: "מלמד שכפה ה' עליהם הר כגיגית ואמר להם, אם אתם מקבלים את התורה מוטב, ואם לאו - שם תהא קבורתכם" (שבת פח, ע"א). ויש לעיין, הרי מבואר שישראל הקדימו נעשה לנשמע, ומדוע היה צורך בכפיית הר כגיגית? על שאלה זו נאמרו מספר תירווצים.

תוספות שם תירצו: "שמא יהיו חוזרים כשיראו האש הגדולה"³, ומבואר מדבריהם שכנראה לאחר שראו את האש הגדולה, נבהלו ישראל וחזרו בהם, ועל כן היה צורך לכפות עליהם ההר כגיגית. ברם מניין לתוספות שהם חזרו בהם?

תנחומא מתרץ, שישראל אמרו "נעשה ונשמע" היינו על תורה שבכתב, שאין בה יגיעה וצער והיא מועטה, אך על התורה שבעל פה שהיא ארוכה וקשה היה צורך בכפיית הר כגיגית⁴. ויעוין שם באריכות לשון המדרש בעניין גודל מעלת הלומד תורה שבעל פה, בשל הקושי שבלימוד הדורש דביקות ומסירות רבה.

ולכאורה דברי המדרש צריכים ביאור, שכן מובא בחז"ל שכשהקב"ה בא להציע את התורה לאומות, הם שאלו: מה כתוב בה? ואילו ישראל לא שאלו כלום, אלא קיבלוה מיד ואמרו "נעשה ונשמע"⁵. ממדרש זה משמע שהם כלל לא ידעו מה כתוב בתורה, וזה סותר את דברי מדרש תנחומא שמחלק בין תורה שבכתב ובין תורה שבעל פה. ולכאורה יש לומר, שהמדרשים סותרים.

אך נראה שאפשר להציע תירוץ שלישי: אמנם ישראל הצהירו "נעשה ונשמע", ואף על פי כן היה צורך לכפות עליהם הר כגיגית. כשעם ישראל הקדימו נעשה לנשמע הם בעצם ביטאו את היותם עבדים לה', באומרים - אין לנו שיקול דעת עצמי, אין לנו בחירה, אנו ממלאים את רצונו של אדוננו. עצם ההסכמה לקבל את דבר ה' אינה דבר מיוחד, שהרי הקב"ה הרעיף עליהם רוב טובה: הוציאם ממצרים, קרע להם את הים, שלח להם את בארה של מים ועוד - וכי במצב כזה יש הוא אמינא שישראל יסרבו לשמוע בקול ה'? וכי יכולים ישראל לסרב לקבל את התורה אחרי כל מה שעשה ה' לישראל? ולכן צריך לומר ששבחם של ישראל, שהקדימו נעשה לנשמע, הוא שישראל הסכימו לאבד את

³ תוספות, שבת פח, ע"א, ד"ה כפה עליהן וכו'.

⁴ תנחומא, פרשת נח, ג.

⁵ ילקוט שמעוני, על התורה, פרשת וזאת הברכה, רמז תתקנא.

חירותם ושיקול דעתם. הם לא עשו כן משום שמן הסתם ה' עושה הכל לטובתם, אלא בשל רצונם להיות עבדי ה'. הם רצו להבין את התורה, אך אין זה תנאי לעשייה; קיום המצוות ללא שום תנאי, ללא שום שיקול או נטייה היא דרגה גבוהה מאוד.

הפליא להסביר זאת הגר"א מווילנא. הגאון תמה על הפסוק "תנו עוז לאלוקים" (תהילים סח, לה): - וכי אדם יכול לתת עוז לאלוקים? ותירץ, שחז"ל קבעו ש"הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים", דהיינו, כביכול ה' התנתק מעניין היראת שמים. ביראת שמים - האדם הוא המחליט, ויש לאדם כוח לפעול בכוח זה נגד בוראו. ברם האדם יכול לבטל את חירותו ול"החזיר" לקב"ה את מה שנתן לו. והראיה שנקודת הבחירה משתנית מאדם לאדם, יש אדם שעבורו חילול שבת, או אכילת חזיר - זה כלל לא נקודת הבחירה, אין הוא מתלבט כלל במצוות אלה, ויש אדם שביטול תורה ואמירת לשון הרע - אינה בכלל נקודת הבחירה שלו, וכל אחד על פי דרגתו. וביאר הגאון, שמוטל עלינו להעלות את נקודת הבחירה, שנקיים כמה שיותר מצוות ללא לבטים וללא התמודדות. באמצעות ביטול הבחירה החופשית אנו מחזירים לקב"ה את האפשרות שהוא נתן לנו להחליט - וזה הפשט "תנו עוז לאלוקים"⁶.

באמירת נעשה ונשמע עם ישראל מאבדים את נקודת הבחירה, ומכריזים שהם אינם מעוניינים להיות בני חורין, אלא עבדי ה' בלבד; הם "נתנו עוז לאלוקים" וממילא "נתנו כבוד לתורה": "הבו גודל לאלוקינו ותנו כבוד לתורה". תחילה קבלת עבדות ורק אחר כך קבלת תורה, והוא הדין בישראל הקונה עבד נכרי.

עבד ובן

בגמרא מבואר שהקונה עבד גוי מטבילו פעמיים, טבילה ראשונה - לשם עבדות, וטבילה שנייה - לשם יהדות. וכדי למנוע מצב שבו יאמר העבד שטבילתו הראשונה היא לשם בן חורין, צריך בעת יציאתו מהמקוה שיעשה פעולת עבדות, דהיינו שבעודו במקוה שמים לו כלי על הראש, וזה מבטא את עבדותו (יבמות מה, ע"ב-מו, ע"א).

על פי גמרא זו יש לומר שבהכרזה "נעשה ונשמע" ביטאו ישראל את רצונם להיות עבדים לה', ולשם כך בעיני קניין, ולכן הקב"ה כופה עליהם הר כגיגית. ובסיפא של

⁶ עיין בהרחבה במכתב מאלהו, ח"א, עמ' 117-113, בעניין הבחירה החופשית.

המימרא "ואם לאו שם תהא קבורתכם", הקב"ה קובע שזוהי המהות הפנימית האמיתית של ישראל, שגם אם לא היו מקבלים את העבדות מרצונם זהו ייעודם ותפקידם. לפי מהלך זה מיושבת קושיית התוספות. כפיית ההר כגיגית אינה סותרת את ההכרזה של נעשה ונשמע, אלא היא משלימה ומאשררת את קבלת העבדות של עם ישראל.

ועוד מספרת הגמרא על ההוא צדוקי שראה את רבא לומד תורה ודם נוזל מאצבעותיו. א"ל: "עמא פזיזא דקדמיתו פומייכו לאודנייכו" שכן היה לכם לשמוע קודם... והשיבו רבא, אנו נוהגים בתמימות ועלינו נאמר "תומת ישרים תנחם" (משלי יא, ג), אך מי שאינו הולך בתמימות עליו נאמר (שם שם) "וסלף בוגדים ישדם" (שבת פח, ע"א-ע"ב). ותימה, מה הקשר בין הדם שזב מאצבעותיו של רבא להקדמת נעשה לנשמע?

ועוד קשה, נאמר בתפילה: "ישמח משה במתנת חלקו כי **עבד** נאמן קראת לו" וכן נאמר "לא כן **עבדי** משה... פה אל פה אדבר בו" (במדבר יב, ז-ח); והלוא מבואר - דכשישראל עושים רצונו של מקום קרויים בנים וכשאין עושים רצונו של מקום קרויים עבדים (בבא בתרא י, ע"א). ואם כן הוא, כיצד יחשב משה רבנו עבד? היה לו לומר "משה בנני".

ועוד יש לבאר, עבד עברי האומר לאחר שש שנים של עבודה "אהבתי את אדוני... לא אצא לחפשי" - רוצעים את אוזנו (שמות כא, ה-ו)⁷. ומדוע הוא נרצע רק לאחר שש שנים, הרי היה צריך לרצוע אותו מיד כשנמכר לעבד, שכן "אמר ריב"ז... אוזן ששמעה כי לי בני ישראל עבדים עבדי הם ולא עבדים לעבדים והלך... ירצע אוזנו במרצע (קידושין, כב, ע"ב). ולפי מימרא זו צריך לרצוע את אוזנו מיד.

ויש לפרש: יש אדם שנמכר בגלל שהוא גנב ונמכר בגנבתו, ויש שאדם נמכר בגלל שאין לו כסף ומוכר עצמו - עבדים אלו אינם פוגעים בעבדותו של הקב"ה. אך כשהעבד אומר "אהבתי את אדוני" ורוצה להמשיך בעבודתו מרצונו - זה נגד עבדותו של ה', במקרה זה הוא נעשה עבד לאדונו לא משום שהתורה חייבתו. ומובא בחז"ל: "אנטיגנוס איש סוכו קיבל משמעון הצדיק... אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא הוו כעבדים המשמשים את הרב שלא על מנת לקבל פרס" (אבות א, ג),

⁷ עיין קידושין טו, ע"א. קידושין כא, ע"ב.

ובאבות דר' נתן מובא, שלאנטיגנוס היו שני תלמידים - צדוק וביתוס שהתרעמו מאוד - וכי נעבוד ולא נקבל שכר? עמדו ופרשו, ומהם נוצרו כיתות הצדוקים והבייתוסים⁸.

הרי מבואר שנקודת המחלוקת היא קבלת שכר: אנטיגנוס דרש שיעבדו את ה' כעבדים שלא על מנת לקבל שכר, אך צדוק ובייתוס לא הבינו מהי עבודה מאהבה, ולא יכלו לקבל את העובדה שיש עבודה ללא שכר. ויפה העיר ספורנו: "נעשה ונשמע - נעשה לתכלית שנשמע בקולו כעבדים המשמשים את הרב שלא על דרך לקבל פרס"⁹, ומתבאר מהספורנו שכוונת נעשה ונשמע היא בעצם הכרזה שאנו עובדים את ה' מאהבה ומרצון ולא מיראה.

ברם הצדוקי, תלמידו של צדוק, תמה על רבא: הרי התורה נועדה לרווח ולשכר, ולא כדי להצטער - וכיצד הינך סובל מלימוד התורה ונוטף ממך דם? אתם עדיין בפזיזותכם! ומשיב לו רבא, אנו עושים בתמימות "התהלכנו עמו בתום לב כדרך העושים מאהבה"¹⁰, וכשעושים מאהבה - לא שמים לב שהאצבע מדממת.

בן שמתנהג כעבד - עובד מאהבה ולא מיראה

"א"ר יוחנן, אמר עבדי הוא וחזר ואמר בני הוא - נאמן, דמשמש לי כעבדא קאמר" (בבא בתרא קכז, ע"ב). כלומר, יש עבד שעובד מיראה, ויש עבד שהוא שם חיבה לבן: הבן אוהב אותי כל כך, עד שהוא משמשני כעבד.

כאשר משה מוכתר בתואר עבד ה' - הכוונה לעבד שעובד את בוראו מאהבה ולא מיראה. ואת זה מבטאת ההכרזה "נעשה ונשמע", וזוהי דרגתו של רבא דרגתו של בן שעושה מאהבה. רבא מלמדנו, אני לא לומד כדי לקבל שכר, ואין זה נורא אם נוטף לי דם תוך כדי לימודי. ולכן דווקא לאחר שהעבד אומר "אהבתי את אדוני..." - זוהי עבדות שפוגעת בעבדות לה' יתברך.

גם אברהם אבינו ביטל את רצונו בפני רצון הבורא. כל ימיו הוא פרסם כלפי עם ועולם, שאין להקריב בנים לקב"ה, אלא על האדם ליישר אורחותיו. לפתע הוא מצטווה

⁸ אבות דר' נתן ה, א-ב.

⁹ ספורנו, שמות כד, ז.

¹⁰ רש"י, שבת פח, ע"ב, ד"ה דסגינן בשלימותא.

- נגד כל מה שהוא הנחיל לעולם - להקריב את בנו, ואברהם עבד ה' הולך נגד ההיגיון, ולמרות ההבטחה, לממש את ציווי ה'. ומובא בחז"ל, שאברהם קיים את כל מעשה העקדה באיל שמצא והקריב תחת יצחק¹¹. ואברהם עומד בניסיון ומוכיח שהוא עובד את ה' מאהבה, ללא חשיבה והבנה.

נמצא שבעקדת יצחק עמד אברהם אבינו בניסיון והוא עבד את ה' כעבד מאהבה; ובמעמד הר סיני עבדו כלל ישראל את ה' כעבד מאהבה. בראש השנה בתקיעת השופר - איננו תוקעים בשופר מתוך שיקול דעת, בכך אנו בעצם מבטאים שאנו תוקעים גם ללא ידיעת הטעם, וזהו ההסבר ל"אשרי העם יודעי תרועה": בניגוד לאומות ששואלים "מה כתוב בתורה" ואינם מוכנים לעשות ללא ידיעה - ישראל אינם יודעים למה תוקעים בשופר, אך עצם השופר מזכיר את מעמד הר סיני ואת עקדת יצחק, את הרעיון שישראל הם עבדי ה'. זוהי המשמעות של תקיעת שופר, ה"חוק לישראל" ו"יודע תרועה" משלימים זה את זה.

ואמנם לאחר שהקב"ה כפה על בני ישראל הר כגיגית, טענו אומות העולם כלפי ה': מדוע לא כפית גם עלינו הר כגיגית? והשיבם ה' - אתם אינכם מקיימים את שבע המצוות שקיבלתם (עבודה זרה ב ע"ב). היינו, מוכח מהנהגתכם שאתם אינכם עובדים אותי מאהבה, ועל כן לגביכם לא שייך כפיית הר כגיגית.

וכאשר אנו אומרים לאחר תקיעת שופר "היום יעמיד במשפט כל יצורי עולם אם כבנים אם כעבדים", זה פירושו: בנים הם העושים רצונו של מקום, אך עבדים - זו דרגה גבוהה יותר - עבדים שעובדים מאהבה.

¹¹ בראשית רבה נו, ט.